

napjaink valóságában gyökereznek és a 70-es évek magyar közgondolkodása legexponáltabb problémáinak tekinthetők.

Amikor az olvasó az összetett és kényes kérdéseket is mindvégig gördülegyen és olvasmányosan előadó könyvet leteszi — nem kételkedik abban, hogy a mai magyar társadalomtudományi kutatás olyan sajátos nézőpontú összefoglalásával és továbbfejlesztésével ismerkedett meg, amely ideológiai életünknek is jelentős eseménye. Ez a mű egyúttal a rendkívül sokoldalú KÖRÉCZI Béla e tárgykörbe vágó — a fogalom legjobb értelmében vett — interdiszciplináris kutatásainak összefoglalása is. Olyan összefoglalás ez, mely közvetlenül segítséget ad a politikai gyakorlat tudományos megalapozásához s a tudományos problémák továbbgondolásához. Meggyőződésünk, hogy a könyv értékelő feldolgozása további anyagfeltárára és részkérdések szaktudományos megvilágítására serkent egy majdani újabb szintézis tudományos alapjainak erősítése és szélesítése érdekében. Ebben a tudományközi munkában szinte minden társadalomtudományi kutató megtalálhatja a feladatát, ám — eddigi eredményei ismeretében — különösen sokat remélhetünk KÖRÉCZI Béla további munkásságától.

PÓSA ZSOLT

STANISLAW MAUERSBERG: REFORMA SZKOLNICTWA W POLSCE W LATACH 1944—1948

Az iskolarendszer reformja Lengyelországban 1944—1948 között
Wroclaw—Warszawa—Kraków—Gdansk, 1974. 264 oldal
Angol és orosz nyelvű összefoglalással

Stanislaw MAUERSBERG monográfiája a lengyel iskolarendszer fejlődését a felszabadult Lengyelország legnehezebb éveiben vizsgálja: a népi hatalom megalakulásától (1944 júliusa) a két munkáspárt, a Lengyel Munkáspárt és a Lengyel Szocialista Párt egyesüléséig (1948 decembere) eltelt időszakban. Ezeket az éveket a heves belső politikai, ideológiai — és nemegyszer fegyveres harcok jellemezték. A küzdelem tükröződött a közoktatási koncepciókban is. Összeesapott a burzsoá politika, az egyház a munkáspártokkal és a népi mozgalmakkal, mindegyik más-más közoktatáspolitikát és iskolarendszert követelve. A munkáspártok koncepciói sem voltak egységesek, sőt, a tárgyalt időszakon belül is jelentős változásokon mentek át.

A közoktatás újjászervezése a felszabadult lengyel területeken *hallatlanul nehéz körülmények között* indult meg. A hitleri megszállás évei alatt az iskolás korú gyermekek 48%-a, a középiskolás korú fiatalok mintegy 70%-a semmiféle oktatásban sem részesült. A pedagógusok mintegy 35%-a hiányzott: életét veszítette, emigrációba kényszerült, kényszmunkára hurcolták. Az iskolaépületek, az iskolai felszerelés jelentős része megsemmisült, nem voltak tankönyvek, tanszerek. A Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság azonban a hallatlanul nehéz körülmények ellenére is hozzálátott a közoktatás újjászervezéséhez, létrehozta Közoktatási Tárcáját és hozzájárult az első tanév megszervezéséhez. Az oktatás újjászervezésének körülményeit, az elszenvedett veszteségeket és az oktatás megindításával kapcsolatos első hivatalos intézkedéseket ismerteti a könyv első fejezete.

A szerző a vizsgált időszakban három szakaszt különböztet meg: az *első szakaszban* (1944 júliusa — 1945 júniusa) ment végbe az iskolarendszer újjászervezése a felszabadult területeken, sor került az első lépésekre az iskolarendszer demokratizálása terén, s megtörtént az első kísérlet az új idők követelményeinek megfelelő új iskolarendszer koncepciójának kidolgozására is. A *második szakaszban* (1945 júliusa — 1947 januárja) tovább javult az iskolarendszer szervezete, s kísérletek történtek az iskolareform programjának megvalósítására, az új nevelési eszmény kidolgozására. A *harmadik szakaszra* (1947 februárja — 1948 decembere) a fokozott ideológiai offenzíva, további szervezeti változások és végül a 11 osztályos iskola létrehozása jellemző.

A tanulmány következő fejezetei az egyes szakaszokat tárgyalják. A szerző a kronológikus-tematikus elemzés módszerét alkalmazza, vagyis az egyes fejezetekben hasonló elrendezésben elemzi az iskolarendszer szervezeti kérdéseit, a reform megvalósításának egyes lépéseit, az általános műveltségi és szakmai iskolák fejlődését, a pedagógusképzést. Véleménye szerint ugyanis a tisztán időrendi, illetve tisztán tematikus feldolgozás megnehezítené az események rendkívül bonyolult szövevényében való tájékozódást.

A közoktatás fejlődésében fordulópontot hozott az *1945 júniusában Lodzban megtartott Országos Közoktatási Kongresszus*, amely kidolgozta az új lengyel iskolarendszer koncepcióját. A Kongresszuson az időközben megalakult Ideiglenes Kormány oktatásügyi minisztere ismer-

tette a hivatalos elképzeléseket. Ennek lényege az általános műveltségi gimnázium elterjesztése volt, a két (I—V. osztályos elemi és VI—VIII. osztályt magában foglaló gimnáziumi) szakaszra oszló nyolc osztályos általános és egységes, demokratikus iskola létrehozásával. A nyolc osztályos iskolára épültek volna a 3 éves, különböző szakmai és általános műveltségi líceumok. A szakmai iskolák hálózatában tanulhattak volna a más iskolatípusokban nem tanuló fiatalok 18 éves korukig.

A kongresszuson a minisztérium álláspontjától *részben eltérő nézeteket képviselt a Lengyel Pedagógusok Szövetsége*. A Szövetség támogatta ugyan a 8 osztályos iskola elterjesztését, de ellenezte annak bármilyen szintekre vagy fokozatokra való felbontását, s nem tartotta reálisnak a gimnáziumnak a 8 osztályos iskolák segítségével történő elterjesztését, ugyanakkor a 8 osztályos iskolára épülő négy osztályos középiskolák elterjesztését javasolta. A Kongresszus határozatai lényegében tükrözték a Szövetség álláspontját, de nem foglaltak véglegesen állást a középiskola tanulmányi idejét illetően. Stanislaw MAUERSBERG monográfiájának II. fejezete részletesen ismerteti a Lodzi Kongresszus lefolyását, eredményeit és jelentőségét a lengyel közoktatás fejlődésében.

A III. fejezet az iskolarendszer fejlődését ismerteti a *Nemzeti Egység Kormányának működése alatt* (1945 júliusa — 1947 januárja). Az 1945 júniusában megalakult új kormány közoktatási minisztere Czesław WYCECH lett, aki tevékenységében a Lengyel Pedagógusok Szövetségének álláspontját képviselte ugyan, s végső célkitűzésének a nyolc osztályos iskola elterjesztését tekintette, de csak mint távlati célt. Elsősorban arra törekedett, hogy biztosítsa a lehetőséget arra, hogy minden falusi gyermek valóban elvégezhesse az általános iskola legalább hét osztályát. A munkáspártok és a társadalmi baloldal bírálta a közoktatási miniszternek ezt a politikáját. Megindult az új tantervek kidolgozása is, elsősorban a háború előtti tantervek aktualizálásával.

A Lengyel Pedagógusok Szövetsége életének két fontos eseménye esik a III. fejezetben tárgyalt időszakra: az 1945 novemberében Bytomban megtartott I. Kongresszus és az 1946 februárjában Lodzban rendezett Pedagógiai Kongresszus. A Bytomi Kongresszus szinte kizárólag a pedagógusok életkörülményeivel foglalkozott. A pedagógusok helyzete a felszabadulást követő első években igen nehéz volt — fizetésük rendkívül alacsony volt, a legelemibb anyagi feltételeket sem tudta biztosítani a társadalom életükhöz és munkájukhoz, osztatlan iskolákban, nagyon túlterhelten dolgoznak. A közoktatást sújtó hatalmas embervesztések miatt a pedagógusok között igen sok volt a szakképzetlen vagy rövid, pár hónapos tanfolyamokon betanított, s mindez hozzájárult a pedagógusok társadalmi tekintélyének csökkenéséhez. Ezzel magyarázhatjuk a Bytomi Kongresszus pesszimista hangulatát, s azt, hogy az eszmei, nevelési kérdéseket az életkörülmények gondjai háttérbe szorították. Ezt a hiányosságot igyekezett pótolni a Lodzban rendezett Pedagógiai Kongresszus, amely kidolgozta az új, az országban végbemenő társadalmi változásokhoz szorosan kapcsolódó, a Szovjetunióval és a többi szláv néppel való barátságúra és szolidaritásra épülő nevelési eszményt.

Az 1947 januárjában megrendezett országgyűlési választásokon a demokratikus blokk győzött. Az új kormány közoktatási minisztere Stanislaw SKRZESZEWSKI lett. A munkáspártok eszmei irányításának megfelelően nagyszabású ideológiai offenzíva indult meg az iskolarendszerben. Nagy súlyt helyeztek a pedagógusok meggyőzésére, a nevelési légkör egységességének kialakítására az iskolákban, az ifjúsági szervezetek működésének elősegítésére. A pedagógusok körében a Lengyel Pedagógusok Szövetségének 1948 májusában Poznanban megtartott kongresszusa hozta meg a politikai fordulatot.

Ebben az időszakban — amelyet a tanulmány IV. fejezete tárgyal — jellemző változások mentek végbe a közoktatási rendszer koncepciójában is. SKRZESZEWSKI miniszter nagy lendülettel látott hozzá a nyolc osztályos iskola elterjesztéséhez, majd váratlanul a *7 osztályos általános iskolából és négy osztályos liceumból összetevődő 11 osztályos általános műveltségi iskola koncepciója mellett* foglalt állást. Ennek magyarázata, hogy a Lengyel Munkáspárt Politikai Bizottsága 1948. március 1-én határozatot hozott a 7 osztályos általános iskola és a 4 osztályos liceum elterjesztéséről, az általános iskola tanulmányi idejének lerövidítését elsősorban gazdasági indokkal magyarázva, s arra hivatkozva, hogy így jobban meg lehet valósítani a tényleges egyenlőséget a közoktatásban. Valójában azonban ez az intézkedés a városok és nagyobb települések fiataljait részesítette előnyben, hiszen csak itt nyílt mód a középiskolák megszerzésére.

A legfontosabb a közoktatás fejlődésében az *új tantervek kidolgozása* volt. 1948 novemberében a Minisztérium kiadta az Irányelveket a tantervek kidolgozásához. Az irányelvek ismertetik a tanterv kialakításának alapelveit, a tananyag kiválogatásának kritériumait, Ezek között a leglényegesebbek: a marxizmus-leninizmus eszmei alapjainak és módszertani elveinek elfogadása, a legújabb tudományos eredmények felhasználása, az oktatás és nevelés egysége, a hazafias, szocialista nevelést biztosító tartalmak előtérbe helyezése, a Szovjetunióval való szövetség hangsúlyozása. Az új tantervek növelték a matematikai-természettudományi tárgyak arányát, s jelentős helyet biztosítottak a politikai-társadalmi nevelésnek is.

Bár az 1944—1948 között végrehajtott lengyel iskolareform — mert a szerző véleménye szerint *egyetlen, több szakaszban megvalósított reformról van szó* — nem volt minden tekintetben következetes és teljes, forradalmi fordulatot hozott a lengyel közoktatás történetében. Megvalósította az egységes, ingyenes és demokratikus közoktatást a városi és falusi fiatalok számára, s sikerült biztosítani, hogy a 7—13 éves gyermekek 94%-a valóban iskolába járhasson.

Stanislaw MAUESSBERG tanulmánya gazdag forrásanyagra — sok nehezen hozzáférhető dokumentumra — támaszkodva kíséri végig a lengyel közoktatás fejlődésének első éveit, teljes képet adva az új közoktatási rendszer minden területének kialakulásáról és megszilárdulásáról. Nyomon követi az iskolarendszerben végbemenő eszmei változásokat, s a szocialista nevelési eszmény kialakulását a társadalmi-politikai harcokban. Könyve érdekes olvasmány mindenki számára, akit nemcsak a lengyel, hanem általában a szocialista iskolarendszerek kialakulása érdekel.

BÁRKÁNYI ZOLTÁNNÉ

KOZMA TAMÁS: HÁTRÁNYOS HELYZET

Budapest, 1975. Tankönyvkiadó. 235 oldal. Korszerű Nevelés
6. szám

Égető társadalmi probléma átfogó nevelésszociológiai elemzésére vállalkozik KOZMA TAMÁS a „Korszerű nevelés” című sorozat új kötetében.

A társadalmi hátrányok vizsgálata világszerte napirendre került. A polgári oktatásügyi-szociológiai vizsgálatok jórészt annak a kritikai-szociológiának az áramkörébe tartoznak, amely korunk progresszív polgári mozgalmainak társadalomtudományi lecsapódása. A polgári oktatásügyi-szociológiai kritikán túl, a *társadalmi mobilitás biztosítása* a szocialista rendszer fontos társadalompolitikai (a hatalom kérdése) és gazdaságpolitikai (szakember-ellátottság, földrajzi mobilitás biztosítása, életszínvonal) kérdése. Ennek ellenére statisztikailag is kimutatott tény, hogy a különböző társadalmi rétegek napjainkban egyenlőtlen esélyekkel kísérlik meg a helyzetváltoztatást.

Ennek okait vizsgálva kétfajta megközelítéssel találkozunk. A kérdés *szociológiai* szempontú feltárása a tények megállapításán túl elsősorban a kritika funkcióját tölti be a társadalmi mobilitás döntő tényezőjével, az iskolával szemben. (Jórészt ilyenek a nyugati oktatásügyi-szociológiai vizsgálatok, valamint FERGE Zsuzsa és GAZSÓ FERENC vizsgálatai.) Az *oktatásügyi-pedagógiai* megközelítés megoldási módokat javasol ugyan, de nem vet számot kellő mértékben a kérdés társadalmi összefüggéseivel. A szociológusok és az oktatási szakemberek együttműködése az utóbbi két évtizedben állandósult, az oktatásügy területén végzett adatgyűjtéseket, felméréseket gyakran elemezték szociológiai szempontból, kevesebbet foglalkoztak azonban ezeknek az elemzéseknek oktatásügyi tanulságaival. Ilyen módon a „hátrány” az iskolázottságból származó egyenlőtlenség neve lett, a felelősség ezért elsősorban az iskolát terhelte. Pedig minden gyakorló pedagógus tudja, hogy a hátrányok jelentékeny részét a *tanulók magukkal hozzák az iskolába*, az iskola csupán kinagyítja, konkretizálja, statisztikailag kimutathatóvá teszi a társadalmi különbségeket.

KOZMA TAMÁS a hátrányos helyzet problémájának új értelmezési keretét dolgozta ki: *szociológiai módszerekkel feltárja a társadalmi rétegződés és a tanulmányi eredmények determinációs láncolatát, a hátrányok csökkentésére pedig oktatásügyi eszközöket keres*. Ez az iskola-szociológiai szemlélet az iskolát *mint szervezetet* vizsgálja, szoros összefüggésben települési és társadalmi környezetével, melynek szükségleteit ki kell hogy elégítse. Ilyen módon a hátrányokat úgy foghatjuk fel, mint az iskola funkciójában a környezet hatására beállott zavarokat, amelyek nem mások, mint a település alacsony urbanizáltsági színvonalának sajátos oktatásügyi-pedagógiai meg nyilvánulásai.

Ennek a hipotézisnek a bizonyítására a szerző jelentős külföldi kutatások eredményeit veti össze részben saját, valamint mások hazai vizsgálataival. Felhasználta a Művelődésügyi Minisztérium által évente összegyűjtött statisztikai adatokat, (az 1967—68. éveket), az Országos Pedagógiai Intézet ugyanebben a tanévben 58 iskolában végzett teljesítményszint-mérését, s a kapott eredményeket egy hátrányos helyzetű iskolakörzet elemzésével vetette egybe. A rendelkezésére álló nagyszámú adat gépi feldolgozásával számszerűen megfoghatóvá váltak a pedagógusok által eddig többnyire csak sejtett összefüggések. Ilyenek például:

A hátrányos helyzet elsősorban a „kulturához kötődő”, verbális készségekre építő tárgyakkban nyilvánuló, a nem verbális teljesítmények szempontjából az iskolai tényezők szerepe nagyobb.